

TÜRKÇEDE GÖNÜL KAVRAMI VE KULLANIM ALANI
THE CONCEPT OF “SOUL” AND IT’S USAGE IN TURKISH LANGUAGE

ARZU ŞEYDA GÜVEN

Öz

Türkçenin tarihi boyunca kullanılan “gönül” sözcüğü, zaman zaman görülen dildeki yabancılaşma eğiliminin karşısında her dönemde durmuş ve kullanım değeri açısından değişmeyen bir gösterge olma özelliğini korumuştur. Dilsel göstergelerin değerleri, söz varlığı içerisinde tek başına olduğu kadar gerçekleştirilen bağdaştırmalar yoluyla da oluşmaktadır. Bu açıdan “gönül”, Türkçenin tarihi boyunca oluşturulmuş neredeyse her eserde özel bir gösterge olarak kullanılmış ve Türkçede her düzeyde karşımıza çıkan geniş bir kavram alanına sahip olmuştur. Bu çalışmada “gönül” sözcüğünün Türkçenin belli başlı eserlerinde hangi biçimlerde kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmış ve bu örnekler üzerinden göstergenin kullanım değeri ele alınmıştır. Gönül sözcüğünün dilin söze dönüştüğü süreç içerisinde duygu ve çağrışım değeri üzerinde durulmuştur. Orhun Yazıtları, Dîvânü Lugâti’t-Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü’l-Hakâyık, Divân-ı Hikmet, Dede Korkut Kitabı gibi temel eserlerin sözcük açısından değerlendirilmesinin yanı sıra Türkçe ile oluşturulmuş farklı söylemler üzerinden de sözcüğün kullanım biçimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Gönül, Kavram alanı, Anlam, Değer.

Abstract

This word that was used through the entire history took a stand against cultural alienation in time and showed us that it has a routine usage in the Turkish language. The values of linguistic signs occur individually by the existence of the vocabulary as well as syncretism performed. “Soul” as a word has been used as a special sign in nearly every literal work created through the history of Turkish language when considered from this point of view and had an extensive conceptual field appearing in each level of it. In this study, we tried to determine the use of “soul” as a word in the most important works in the Turkish language, and we investigated the value in use through the examples. We dwelled on the emotional and associative value of this word considered as a divine gift for the Turkish language in a specific period where the language becomes the real speech. In this study, some basic literal works like Orkhon Script, Dîvânü Lûgati-t Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü’l Hakâyık, Divan-ı Hikmet and the Dede Korkut Kitabı were assessed upon vocabulary and various usage forms of this word were revealed through the different discourse of Turkish language.

Key Words: Turkish, Soul, Conceptual field, Significance, Value.

Giriş

Dil, bir toplumun düşünce/duyuş sisteminin aynası olarak tanımlanabilir. Dil üzerine yapılmış bütün tanımlarda dilin düşünce ve kültür ile olan bağlantısından söz edilir. Bu noktada dilde var olan göstergelerin düşünceyi oluşturması/yansıtması gerçeği dil-düşünce-kültür arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır. “*Dil, bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir. Bundan dolayı ona büyük bir ehemmiyet vermek gerekir. Aynı dili konuşan insanlar “millet” denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler. Dil, duygu ve düşünceyi insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın veya kitle olmaktan kurtararak, aralarında “duygu ve düşünce birliği” olan bir cemiyet, yani “millet” haline getirir.*” (Kaplan 2013: 37) Kültür ise; “*toplumların bilgi ve yaşantı birikimleri*” olarak tanımlanır. (Bayraktar 2017: 3) Bu noktada denilebilir ki bu bilgi ve birikimlerin yansıtması ve aktarılması dil denen çok boyutlu olgu ile gerçekleşir. Bu aynı zamanda karşılıklı bir varoluş sürecidir.

Dil /düşünce/kültür bağlamında her dilde olduğu gibi Türkçede de Türk düşüncesinin/ duyusunun kavramlaştırmaya yansıtması doğal bir sonuçtur. İnsanın evreni ana diliyle biçimlendirmesi gerçekliği, dilin kendine özgü olduğunu de ortaya çıkarır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkçenin gönül dünyasında /anlam dünyasında *gönül* sözcüğünün çok özel bir yerinin olduğu görülür. Türkçenin/Türklerin gönlüne giren bu sözcükle Türkçenin tarihi boyunca çok çeşitli kavramlaştırmalar gerçekleştirilmiştir. Türkçede kavram alanı incelendiğinde *gönül* sözcüğünün duygu ve düşünce bağlamında en fazla farklı değer yüklenen göstergelerden biri olduğu görülür. Pek çok anlam inceliğini dile aktaran bu sözcüğün bundan sonra da yeni yeni kavramlaştırmalarla gönül dünyamızı aydınlatacağı açıktır.

Sözcükler, tek başlarına söz varlığı içerisinde anlam taşıırken asıl değerlerini bağlam içerisinde kazanırlar. “*Yapısalcı bakış açısıyla bir dil göstergesi, değerini içinde bulunduğu bütündeki diğer öğelerle olan bağlantılarla kazanır... Dil, göstergelerin karşılıklı ilişkilerinden doğan bir dizgedir.*” (Bayraktar 2017: 101) Anlam, için yapılan tek bir tanım olmamakla birlikte sözcük ve anlam ilişkisi şöyle tanımlanır: “*Bir sözcüğün anlamı, onun dildeki kullanımudur.*” (Soykan 2006: 209) Bu tanımdan hareketle anlam ve değer arasındaki ilişki de şöyle açıklanabilir: Anlam, sözcüğe yüklenen değerlerin toplamıdır.

Türkçe içerisinde *gönül* sözcüğü, yüklendiği değerler sebebiyle anlam açısından tek bir tanımlı yapılamayan, tek bir kavram ya da nesneyi işaret etmeyen bir gösterge özelliği taşımaktadır. Bu nedenle bulunduğu sözcüklerle dilin dünyasına çok çeşitli bağdaştırmalar katmakta ve değer bakımından geniş bir alana sahip olmaktadır. Türkçenin söz varlığı içerisinde *gönül* sözcüğüne yüklenen değerler, elbette sözcüğün tek başına taşıdığı anlam boyutunun soyutluğuna ve genişliğine koşut olacak şekilde biçimlenmekte ve gerçekleşmektedir. “*Yeryüzünde hiçbir dilin tek tek sözcüklerle konuşulmadığı bir gerçektir. Belli bir kavramı anlatmak üzere her dilde birden fazla sözcük bir araya getirilerek çeşitli tamlamalar, deyimler oluşturulmakta, değişik düşünce, duygu ve bildirileri yansıtmak için tümceler ve sözcükler kurulmaktadır.*” (Aksan 2009: 83) Türkçenin söz dizimi içerisinde isimden fiile, ikilemeden tamlayana, deyimden atasözüne kadar dilin bütün düzeylerinde/ düzenlemelerinde kullanılan, içine birçok kavramı sığdıran *gönül* sözcüğü, Güncel Türkçe Sözlük’te şu şekilde açıklanmıştır:

1. *İsim* Sevgi, istek, düşünüş, anma, hatırlama vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı.
2. İstek, arzu' <http://tdk.gov.tr/> (27.02.2018)

Duygu kaynağı olarak tanımlanan *gönül* sözcüğü, öylesine geniş bir anlam dünyasına sahiptir ki sözcüğün Batı dillerinde tam olarak karşılığını bulmak da mümkün değildir. Bu nokta, bir makalede Arif Nihat ASYA'nın dizelerinden hareketle şöyle açıklanmaktadır:

‘Hor görenler benim aslında şiirden dilimi / Söylesinler bana: “May Hart” ile “Gönlüm” bir mi?’ dizelerinde yüzyulumuzun Ali Şîr Nevât’si gibi bir karşılaştırma yapmış; ancak bir dil bilimciden veya sözlükçüden farklı olarak sözlük anlamlarından değil, çağrışımlardan yararlanmıştır. “Şiirden dil” bağdaştırmasıyla Türkçenin şiirselliğini olumlu bir nitelikle sezdirirken “hart”ın sert ünsüzleri aracılığıyla olumsuz çağrışımlar uyandırmasını sağlamıştır. Ayrıca kaba bir yeme/ısıtma davranışını çağrıştıran “hart” gösterenine karşılık ince bir hoş görüyü yansıtan “gönül” göstergesinin seçilmiş olması da anlamlıdır. Birincisinin çağrışım alanına adeta bir sömürge kültürü yerleştirilirken ikincisi Yunus Emre anlayışını barındırmaktadır.’

(Börekçi 2009: 31)

Bu durum, dil-kültür ilişkisiyle ve dilin toplumsal olma yönüyle ilgilidir. “Edward Sapir, bir toplumun konuştuğu dile bakılarak o toplumun düşünce yapısının saptanabileceğini öne sürer. Dil ve kültür olguları arasında yakınlık bulunan dil, bir davranış biçimidir, içgüdüsel değildir. Yine bu kurama göre; her bireyin dili kendine özgü farklılıklar göstermesine rağmen yine de dil, büyük bir toplumsallaştırma gücüdür. Dil değiştikçe kültür de değişir; dil ve kültür birbirine bağlıdır” (Bayraktar 2017: 114) “Çalışmalarında düşünce, gerçek ve dil arasındaki ilişkileri ele alan E. Sapir, dilsel davranışı simgesel bir davranış olarak görürken, bu yapının, iç özellikleriyle düşünceyi anlattığına, yansıttığına inanır.” (Rifat 2005: 53) Bu bağlamda *gönül* sözcüğü, Türkçe duyuşun/düşünüşün karşılığı olarak Türkçenin kültür dünyasında dolayısıyla Türkçenin söz varlığında yerini almıştır.

Gönül; hassastır, kırılmandır, özeldir, güzeldir. Gönülü güzel olandır insan. Gönül dolusu selam yüklenir bazen. Gönül alırız, gönül veririz ama gönül satamayız, onca kıymetlidir çünkü. Gönül kırmak, gönül incitmek, Kâbe’yi yıkmaya eşdeğer Yunus’un bilincinde. “Dilim, dünyamdır.” ya da “Dil, varlığın evidir.” diyen filozofların bakış açısıyla yaklaşırsak *gönül*, bütün bu duyguların evi olarak nitelendirilebilir.

İnsanın/sözün dünyasına bakıldığında olumlu/olumsuz ve genel anlamlı olmak üzere üç boyutta bir anlam dünyasından söz edilir. Bu üç boyut, bütün göstergeler için geçerlidir. Çünkü bir sözcük, söylendiğinde ya da duyulduğunda/ algılandığında bu üç boyut üzerinden çağrışım değeri kazanır. Anlamın bütün katmanlarında karşımıza çıkan bu sözcük, olumlu birçok duyguyu bağdaştırma yoluyla Türkçenin söz varlığına katıp Türkçenin ezgisini söyleyişini her düzeyde gerçekleştirirken olumsuzluğu bile estetik söyleme bürüyen derin, sınırları geniş bir sözcük olma özelliğini taşır. *Gönül incitmek, gönül kırmak, gönül yıkmak, gönülü bulanmak* gibi yapılarla görülen olumsuz duygu değeri, söyleyişe estetik değer katılarak dilin dünyasına girmiştir.

Türkçenin en eski yazıtlarından en önemli eserlerine kadar sıkça kullanılan *gönül* sözcüğünün “*en eski Türkçede söylenişi, **Kön-kül**’dü, zamanla **köngül** sesini aldı ve yüzyıllarca bu sesle kullanıldı. Ona gönül sesini veren Türkiye Türkçesidir.*” (Banarlı 2004: 80-89)

Türkçenin bilinen en eski eserleri olan Orhun Yazıtları, dil, kültür, edebiyat, tarih, siyaset, sosyoloji, arkeoloji gibi birçok alanda Türklük için temel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Türkçe sözcükleri açısından incelenen yazıtlarla ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır: “*30-34 sayfalık üç metinde geçen kelime sayısı 6000 civarındadır. Farklı kelimelerin sayısı ise 840’tır. Bunlardan 147’si yer, kavim, kişi ve at isimleridir. Bu özel isimleri çıkarırsak Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk Anıtlarındaki tekrarlanmayan kelime sayısını 693 olarak tespit ederiz. Şu hâlde üç bengü taştan bize aşağı yukarı 700 kelimelik bir sözlük kalmış demektir.*” (Ercilasun 2016: 381)

Orhun Yazıtları’nda geçen soyut anlamlı sözcüklerden birisi de *gönül* sözcüğüdür. Yazıtlardaki kullanımları açısından değerlendirildiğinde, sözcüğün duygu değerinin üzerine eklenen düşünsel bir değerle oluşturulan bağdaştırmalar dikkati çeker: “*Tabgaç kaganın içreki bedizciğ uti. Angar adınçığ bark yaraturtum. İçin taşın adınçığ bediz urturtum. Taş tokıtdım. **Köngülteki sabımın** urturtum...*” (Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum... *Gönüldeki sözümü vurdurdum...*) (Ergin 2012: 6-7) *Gönüldeki söz* bağdaştırması, gönülden söylenen sözü dile aktarır. Burada *gönül* sözcüğü, sadece duygusal değer değil akılla oluşturulup gönülle onaylanan bir üst bilinç değeri taşımaktadır. Çünkü söz, düşünme-bilme eylemini; gönül ise inanma/onaylamayı gerektirir.

Sözcüğün yazıtlardaki bir diğer kullanımında da yine duygu-düşün değeri ön plana çıkmaktadır:

“*Ança sakındım. Közde yaş kelser tıda **köngülte sıgt kelser** yanduru sakındım...*” (Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım...) (Ergin 2012: 28-29)

Gönül, yazıtlardaki bir diğer kullanımında ise *gönlünce söylemek* biçiminde söylemde yerini alır. Türkçenin hayata gönülle bakışı ve bu kavrama verdiği önem, Orhun Yazıtları’nda sözcüğe yüklenen farklı değerlerle karşımıza çıkar: “*Bu süğ ilt tidi. Kıyınığ **könglünçe ay**, Ben sanga ne ayayın tidi.*” (Bu orduyu sevk et dedi. Cezayı *gönlünce* söyle. Ben sana ne söyleyeyim dedi.) (Ergin 2012: 74-75)

Görülmektedir ki Türkçenin en eski yazılı metinleri olan Orhun Yazıtları’nda *gönül* sözcüğü, bağlam içerisinde duygu, sezgi, bilinç değeri yüklenen bir gösterge olarak yer almaktadır. Sözcük, asıl değerini taşıdığı bu farklı değerlere borçludur. Orhun Yazıtları’nda geçen kullanımları da bu durumu doğrular niteliktedir. *Gönüldeki sözüm, gönülden yaş gelse ve gönlünce söyle* biçimleri, Türkçenin duygu-düşünce dünyasının ve güzel söyleyiş özelliğinin her dönemde var olduğunun göstergeleridir.

Gönül sözcüğü, Yusuf Has Hacib’in dilinde/gönlünde de özel bir yer bulur. *Kutadgu Bilig*’de “*Eserin esasını oluşturan “olgun insan” kavramı ve tanımının yanı sıra daha birçok erdem de açıklanır.*” (Arat 2006: 26) Yusuf Has Hacib, ideal insanı, olgun insanı ararken/anlatırken *gönül* sözcüğü, eserinde birçok biçimde karşımıza çıkar. Yusuf

Has Hacib'in çok boyutlu söyleminin çözümlenmesinde insan, gönlüyle hayata bakan bireye dönüşür:

*“Sevitmiş negü tir bu beytig okı
Sevüglüg yüzi ol köngül tokluğu”
“Şu beyiti oku, kendisini sevdirmiş insan ne der; gönlü doyuran sevgilinin
yüzüdür.”*

(Arat 2006: 616)

Gönül tokluğunun sebebini sevgilinin yüzüne bağlayan Yusuf Has Hacib, bilgiye ulaşılacak kutlu yolda gönül en başa koyar, eserinde de gönlü kutsayarak insanı anlatır:

*“İrig sözlemegil kişike tilin
İrig sözke ağırır köngil kiç yılın”
“İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar
çeker.”*

(Arat 2006: 608-609)

*“Kimi sevse ermiş köngül arzulap
Tilin sözde atı yorır söz ulap”
“Gönül arzulayarak kimi severse, her sözde onun adı dilinden düşmezmiş.”*

(Arat 2006: 616-617)

*“Köngül kimni sevse körür közde ol
Közün kaçça baksa uçar yüzde ol”
“Gönül kimi severse göz daima onu görür; göz nereye bakarsa orada o
uçar.”*

(Arat 2006: 616-617)

*“Köngülte negü erse arzu tilek
Ağız açsa barça tilin sözde ol”
“Gönülde arzu ve dilek neyse, insan söze başlayınca daima ondan
bahseder.”*

(Arat 2006: 616-617)

*“Neçe iş kişike kingeşgü kerek
Köngül taplamuş işni kılgu kerek”
“Bazı işler vardır ki, insanlarla istişare etmek gerekir; fakat sonuçta kişi
yine gönlünün uygun gördüğü işi yapmalı.”*

(Arat 2006: 618-619)

Yusuf Has Hacib, insana gönlünü dikkate almayı, gönlüne sinmeyen işlerden ve kararlardan uzak durmayı öğütler. Mutluluğun kaynağını da gönüldeki saflığa bağlar:

*“Köngül til köni tut kılınçing bütün
Kayuda tilese tirilgil kutun”
“Gönlünde ve dileğinde saf ol, hareketin dürüst olsun; nerede istersen,
orda mutluluk içinde ömür sür.”*

(Arat 2006: 620-621)

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib insanı anlatırken “*insanoğlunun değerinin bilgi ve akıldan geldiğini*” ifade eder ve gönlü insana Tanrı'nın armağanı olarak açıklar:

“Törütti ödürdi seçü yalngukug
Angar birdi erdem bilig ög ukug
Köngül birdi hem me yorıttı tilig
Avut birdi kalk hem kılınçı silig”

“Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi. Ona hem gönül verdi hem de dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti.”

(Arat 2006: 114-115)

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'in neredeyse her sayfasında gönle dokunur, gönülle yol alır. İnsana gönül penceresinden bakar ve Reşid Rahmeti Arat'ın deyişiyle “*insanların gönüllerine seslenmeye devam eder.*” (Arat 2006: 11) *Gönül* sözcüğü, onun eserinde kullanımlarıyla çok anlamlılık düzeyine ulaşır.

Türkçe, tarih boyunca çeşitli kültürlerin, dillerin etkisi altında kalmıştır. Bu etkilenme, bazı dönemlerde Türkçenin kullanımı açısından olumsuz etkiler göstermiş olsa da Türkçeyi her koşulda Türkçe bilinciyle kullanmaya devam eden yazarlar/şairler/düşünürler olmuştur. Bunların en önde gelenlerinden biri de Kâşgarlı Mahmud'tur. Kâşgarlı Mahmud'u Türkçenin dilbilimcisi olarak nitelendirmek yanlış da olmayacaktır. Kâşgarlı Mahmud'un kaleme almış olduğu Türkçenin en kıymetli eserleri arasında yer alan *Dîvânu Lugâti't-Türk*, “*Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. ... Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlük mahiyetindedir. Eserin tam adı Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk'tür; “Türk lehçelerini toplayan kitap” demektir.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: xvii) *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te ise sözcük, *köngül* biçimiyle karşımıza çıkar. Eserde *köngüllü*, *köngüldeş*, *köngüllüg*, *köngüllemek* gibi yapıların yanı sıra sözcüğün kavram alanına bağlı olarak kullanımına örnekler verilmiştir. Aşağıya alınan örnekler, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te *gönül* sözcüğünün kullanımlarıdır:

“*Köngül bulgandı = gönül bulandı*” (Atalay 2013: II-238)

“*Bu söz köngülge sıgıdı = Bu söz, gönüle koydu, tesir etti.*” (Atalay 2013: II-15)

“*Köngül isigligi kerek = gönül sıcaklığı gerek*” (Atalay 2013: I-152)

“*Köngül tun boldı = gönül tundi, rahat etti.*” (Atalay 2013: III-137)

“*Köngüllüg er = gönüllü er*” (Atalay 2013: III-366)

“*Söz köngülge singdi = söz kalbe girdi, işledi.*” (Atalay 2013: III-391)

“*Köngli yayıldı yaykaldı = gönlü yayıldı, meyil gösterdi.*” (Atalay 2013: III-108)

“*Ol anıñ könglin açtıttı = o, acıklı bir şeyle onun gönlünü acıttı.*” (Atalay 2013: I-207)

“*Olar bir ikindiniñ könglin bertişdiler = onlar sertleştiler, birbirinin gönlünü kırdılar ve yaraladılar.*” (Atalay 2013: II-203)

“*Ol anıñ könglin tumluttu = o, onun gönlünü soğuttu*” (Atalay 2013: II-344)

“*... 'könglüm angar emitti denir ki “gönlüm ona meylettı, aktı” demektir.*” (Atalay 2013: I-214)

“Könğlüm için örtedi
 Yetmiş yaşığ kartadı
 Keçmiş üdhük irtedi
 Tün kün keçüp irtelür”
 “Gönlüm içten yandı, onulmuş yarayı tırmaladı, geçmiş günleri aradı, gece
 gündüz geçerek aranır.

(Atalay 2013: I-245)

Dîvânü Lugâti't-Türk'te gönül sözcüğünün kullanımına örnek olarak verilen aşağıya aldığımız dörtlük, Kâşgarlı Mahmud'un felsefesinin özeti olarak değerlendirilebilir. Bu şiirde Kâşgarlı Mahmud'un **inanç**, **bilgi**, **erdem** ve **gönül** arasındaki bağlantıyı Türkçenin şiir diliyle söyleme dönüştürdüğü görülmektedir:

“İdhimi ögermen
 Biligni yügermen
 Könğülni tügermen
 Erdem üze türlünür”
 “Tanrımı ögerim, bilgi toplarım, gönlümü bağlarım; gönlüm fazilet üzerine
 dürülür.”

(Atalay 2013: II-243)

Aşağıya aldığımız yapılar da *Dîvânü Lugâti't-Türk*'teki gönül sözcüğünün kullanımlarıyla ilgili örneklerdir:

“Üdhik mini komıttı
 Sakınç manğa yumıttı
 Könğlüm anğar emıttı
 Yüzüm mening sargarur”
 “Sevgi beni coşturdu, sıkıntı başıma toplandı; ona gönlüm aktı, yüzüm sarartıyor.”

(Atalay 2013: I-69)

“Er ıška könğüllendi = adam işe gönüllendi (işlemeye azmetti)”

(Atalay 2013: III-408)

“Közden yırasa könğülde yime yırar = gözden irak olan gönülden de irak olur.”

(Atalay 2013: III-366)

“Könğli köyüp kanı kırıp ağzı açıp katgurur
 Sızgurgalır üdhikler essiz yüzi burkurar”
 (Kalbi yanıp, kanı kuruyarak ağzını açarak katılır; sevda onu sarartır,
 solgun yüzünü buruşturur.)

(Atalay 2013: II-188)

Pir-i Türkistan olarak anılan Türk dünyasının eskimeyen hocası Hoca Ahmed Yesevi'nin dünyasında da gönül ayrı bir yer tutar. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı*

Hikmet'te 'gönül'ü söylem değeri açısından yüceltecek ve insana gönülle nasihat edecektir:

“Akil erseng garipleri köngli avla
Mustafa dek elni kezip yetim kavla
Dünya-perest nâ-cinslerdın boyun tavlâ
Boyun tavlâp deryâ bolup taştım menâ”
(Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taştım ben işte)

(Bice 2010: 64)

“Gönlü kırık olmayanlardan kaçtım ben işte” diyen Yesevi, “Akıllı isen gariplerin gönlünü avla” öğüdüyle gönlü katılardan Allah'ın da şikâyetçi olduğunu ifade eder:

“Sünnet ermiş, kâfir bolsa berme âzâr
Köngli kattıĝ dil-âzârdın Hüdâ bizâr
Allah hakkı andaĝ kulĝa seccin tayyâr
Dânalardın eşitip bu söz aydım menâ”
(Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar
Gönlü katı, gönül inciticeden Allah şikâyetçi;
Allah şâhid, öyle kula “Siccin” hazır
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.)

(Bice 2010: 65)

Divan-ı Hikmet'te gönülle ilgili Türkçe bağdaştırmaların yanı sıra Türkçenin söz varlığına giren alıntı sözcüklerle de oluşturulmuş bağdaştırmalar vardır: *Gamgin köngül, gönül hemhânesi* gibi yapılar, Türkçenin söz varlığına alıntılama yoluyla girip yerleşen sözcüklerle gerçekleştirilmiştir. *Gönül yürütmek, gönül soğutmak, gönül avlamak, gönlüm kuşu, gönül yarımak, gönül bağlamak, gönül mülkü, gönül bozmak* gibi kullanımlar da *Divan-ı Hikmet*'te gönülle oluşturulmuş yapılar olarak karşımıza çıkar.

Edipler edibi, fazıllar başı olarak nitelendirilen Edip Ahmed Yükneki, dünyayı gerçek anlamda gönlüyle görenlerdendir. Onun gönül gözüyle görüp söylediği mücevher değerinde olan sözlerinin toplandığı eseri *Atebetü'l-Hakayık*, erdemlerin, değerlerin anlatıldığı bir eserdir. Edip Ahmed Yükneki, öğütlerinde yine ideal insanı, erdemli insanı arar, onu anlatır. O, insanda var olan, var olması gereken bütün değerlerin gerçekleştiği/yaşadığı yer olarak tanımlanabilecek olan gönül dünyasına dikkati çeker. Edip Ahmed Yükneki, insana seslenirken *gönül*, onun söylemine duygu ve düşün değeri ile anlam katar:

“hasis nengdın ötrü dip özüng küçe
nice malga munça köngül bağlamak
bu mal kılse erte barur baz gice
köngüldin çıkargil tavar sukluĝın”
(Hasis, maldan ötürü, deyip kendini yorar/ Mala bu kadar gönül bağlamak
neden/ Bu mal gelirse ertesi gece gider/ Bu mal hırsını çıkar gönlünden)

(Çakan 2016: 14)

Dünyaya düşkünlüğü gönül bağlamak fiiliyle adlandıran Yükneki, bu düşkünlüğün insan için hataların başı olduğunu ifade eder:

“bu ajun körege körümlüg taşı
velikin içinde hezar nahoşı
bakıp taş bezegin görüb sen munga
köngül bağlamak bil hatalar başı”

(Bu dünya dışarıdan güzel görünür /Velâkin içinde binlerce nahoşluk vardır/ Bakıp, dış bezeğini görüp seni buna/ Gönül bağlaman bil ki hataların başıdır)

(Çakan 2016: 15)

Atebetü'l-Hakayık'ta gönül kavramı, insanı anlatırken sıkça kullanılır. İnsanın sahip olması gereken erdemler, karşıtlıklar yoluyla ifade edilir:

“egilmez köngülni ahi ir erger
tiğilmez muradka ahi ir tiger”

(Eğilmez gönlü cömert insan eğer/ Erişilmez murada cömert insan erer)

(Çakan 2016: 17)

“yığıp köngli toymas gözi suk bahul” (Yıgmakla gözü doymaz aç gözülü cimrinin)

(Çakan 2016: 18)

“köki körklüg erning huyı körklüg ol
bu körklüg kılukka köngül erklig ol”

(Aslı güzel erin huyı da güzeldir/ Bu güzel tavra gönül bağlanır)

(Çakan 2016: 24)

“tiril edgü fulin köngüler alıp
isizlikdin özni sirenggü salıp
iter bolsang işni sanıp saknıp it
kirekmi kireksüzümü kirtü bilip
ne iş utru kilse sanga ket yakın
ol işning öngni songını sakın
sevünç irse kidin köngül tut anga”

(Yaşa iyi eylemlerle gönüller alıp/ Kötülükten kendini bir yana çekip/ İşini düşünüp taşınarak yap/ Gerekli mi gereksiz mi iyice bilip/ Ne iş çıkarsa karşına iyice incele/ O işin önünü sonunu iyice düşün/ Sonunda seveceksen gönül ver ona...)

(Çakan 2016: 30)

İçerdiği evrensel nitelikli değerlerle sadece kendi dönemini değil tüm zamanları kapsayan bir eser olan *Atebetü'l-Hakayık*'ta Edip Ahmed Yükneki, tüm insanlığa seslenir. Maddenin ötesine geçen ve mana dünyasına vakıf olan Yükneki, söylemini de bu anlam dünyası üzerine inşa eder.

Türk dilinin ve edebiyatının en kıymetli eserlerinden olan *Dede Korkut Kitabı*'nda ise Korkut Ata'nın tanıtımındaki cümleler, gönül açısından dikkate değerdir. Metinlerde Korkut Ata'nın değeri, bilge kişiliği ve toplumsal konumu, *Tanrı'nın onun gönlüne ilham vermesiyle* açıklanır. Bilgi ve gönül birlikteliği, Korkut Ata'nın temel özelliği olarak karşımıza çıkar:

“Resulaleyhi's-selâm zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam biliçisi-y-idi. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta'âla anun könlüne ilham ider-idi.”

(Ergin 2016: 73)

Dede Korkut'un özlü sözlerinden biri de *“Könlün yüce tutan erde devlet olmaz.”* (Ergin 2016: 73) sözüdür. Bu sözde de gönül zenginliği, madde zenginliğinin karşıtı olarak ifade edilir. Ayrıca metinlerde *gönül verip sevdiğim, gönül ile sevdiğim* yapıları da sıkça kullanılmıştır. Seslenme/hitap unsuru olarak karşımıza çıkan bu yapılar, metinlerde duygu değerinin ifade edildiği biçimleridir. Bu kullanım biçimleri, hitap edilen kişiye olan duyguların en güzel/en özel söylenişi olarak değerlendirilebilir. Sevgili onca kıymetlidir ki seven kişi ona en değerli varlığını –*gönlünü*- vermiştir:

*“Göz açuban gördüğüm,
Könl virüp sevdiğüm,
....”*

(Ergin 2016: 86,132)

Dede Korkut Kitabı'nda gönül sözcüğüyle oluşturulan bazı yapılar şunlardır:

“Gönlü açılmak, gönlüne rahmet eylemek, gönlünü yüce tutmak, gönül almak, gönül vermek, gönül yemişi” (Gökyay 2006: 300)

Dede Korkut üzerine yapılan bir başka çalışmada ise sözcük ‘gönül’ olarak aktarılmıştır:

“Gönlün yüce tutan erde devlet olmaz.” (Özçelik 2005: 328)

Sözün dünyası, bir aktarım aracı olarak insanları birbirine bağlayan, geçmişi hâle aktaran bir özelliğe sahiptir. Kültür aktarımı olarak tanımlanan bu olgu içerisinde söz, Yesevi'yi Yûnus'a, Yûnus'u bize bağlar. *Gönül*, Türkçenin tarihi boyunca gönlünce şiirlere taht kurmuş, Yûnus Emre'nin dilinde çokça seslenmiş ve kıymeti hazinelerce ölçülemeyecek değerde sözlere dönüşmüştür:

*“Yunus Emre der hoca gerekse bin var hacca
Hepisinden eyüce bir gönüle girmekdür.”*

(Gölpınarlı 2008: 104)

Gönül, Yûnus Emre'nin de söyleminin/ duygu/ düşünce dünyasının temel kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkar:

*“Gönül Çalab'un tahtı, Çalab gönüle bahtı
İki cihan bedbahtı kim gönül yıkarısa”*

(Gölpınarlı 2008: 196)

Gönlü bunca yüceleyen, gönlü Tanrı'ya bağlayan, gönlü Tanrı'nın evi, tahtı olarak nitelendiren Yûnus Emre'nin şiirleri, bir gönül deryasıdır adeta:

*“Hak bir gönül verdi bana hâ demeden hayrân olur.”
Bir dem gelir şâdi kılur bir dem gelir giryân olur”
(Gölpınarlı 2008: 375)*

Allah'a inancını sevgiyle, aşkla ören, felsefesini sevgi üzerine kuran Yûnus Emre'yi anlamak da bir gönül işi/gönül uğraşı olarak nitelendirilebilir:

*“Âlimler kitap düzer karayı aka yazar
Gönüllerde yazılır bu kitabın sûresi”
(Gölpınarlı 2008: 105)*

Gönlü arayan Yûnus, aradığı hazinenin nerede ya da kimde olduğunu da yine kendisi ifade eder:

*“Kanda bulam isteyüben iy gönül seni kandasın
Kanda vîrâne varısa vallâhi gönül andasın”
(Gölpınarlı 2008: 69)*

Gönül kavramı, Yûnus'un öğretisinde temel unsur olarak karşımıza çıkar. *Gönül*, onun felsefesinde Tanrı'nın insana bahşettiği, kıymeti dünya hazinelerince ölçülemeyecek bir değerdir. İnsan, gerçek bilgiye, gerçek aşka ancak gönül gözüyle/gönül aşkıyla ulaşabilecektir:

*“İşkî var gönül yanar yumşanır muma döner
Taş gönüller kararmış sarp katı kışa benzer”
(Gölpınarlı 2008: 376)*

Yûnus Emre'nin gönülle ilintili yüzlerce deyişi vardır. *Gönül* kavramına ne derece önem verdiğinin göstergesi olan bu şiirlerin her biri, bir gönül dünyası; eseri ise bir gönül sözlüğüdür. Aşağıya alınan örneklerde bu gerçeklik gözler önüne serilmiştir:

*“Sorun bana akli eren gönül mü yiğ Kâ'be mi yiğ
Ben aydırım gönül yiğdir gönülde dir Hak durakı”
(Gölpınarlı 2008: 442)*

Yûnus'un felsefesi insan olmak üstünedir. Onun insana öğüdü, en temelde *bir gönül ele getirmektir*. Yûnus Emre, gönlü hayatın, inancın merkezine koyar ve insana gönülle seslenir:

*“Duruş kazan ye yedir bir gönül ele getir
Yüz Kâ'be'den yeğrektir bir gönül ziyareti”
(Gölpınarlı 2008: 444)*

Gönül almak, gönül vermek, gönül yıkmak, gönül sımak gibi birleşik fiillerin yanı sıra *gönül evi, gönül ziyareti, taş gönül, gönüller pası, garip gönlüm, âşık olan gönül, gevhersiz gönül, gönüller şarı, gönüller süren, deli gönül, safâ gönüller, gönlümdeki çerâğ* gibi yapılar da Yûnus'un söz varlığında geçen kullanımlardandır.

Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* olarak bilinen *Vesiletü'n-necât* isimli eseri, Türk edebiyatının, Türk şiirinin klasikleri arasında yerini almıştır. Süleyman Çelebi, *Mevlid*'de Hz. Muhammed'in dünyayı şereflendirmesini Türkçenin güzelliğiyle, ezgisiyle seslendirir. Onun Hz. Muhammed'e olan sevgisinin söze dökülmüş en güzel biçimi, şu dizelerde karşımıza çıkar:

“Ey gönüller derdinin dermânı sen
Ey yaradılmışların sultanı sen!”

(Kabaklı 2008: 64)

Divan şiirinin dili, dönem Türkçesi olarak incelendiğinde alıntı sözcüklerin ve bu sözcüklerle oluşturulan kullanımların çok olduğu görülür. Ancak Türkçenin söz dizim özelliği, bu yabancı kelimeleri de kendi içinde eritir, Türkçeye uygun biçimler hâline dönüştürür. Bu açıdan bakıldığında Türkçe bir gösterge olarak *gönül* sözcüğünün geçtiği yerleri Türkçeleştirdiği görülür. Şiirlerde gönlün geçtiği yerler, şiirin duygu değeri en yüksek olan noktasını oluşturur. Çünkü insanın en kıymetli varlığı, gönüldür. Ahmet Paşa'nın en çok bilinen, zamana yenik düşmeyen *Murabba*'sını bu değere taşıyan, *gönül* sözcüğü ve onun şiir dilinde bu derece güzel kullanımıdır:

“Gül yüzünde görelî zülf-i semensây gönül.
Kara sevdâda yeler bîser ü bîpây gönül.
Demedim mi sana dolaşma ona ay gönül!
Vay gönül, vay bu gönül, vay gönül, eyvay gönül!”

(Kabaklı 2008: 69)

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, *Tevfîznâme*'de yine insana seslenir, inancının saflığının, derecesinin ifade edildiği söyleminde *gönül* de yerini alır:

“Hiç kimseye hor bakma
İncitme gönül yakma
Sen nefisine yan çıkma
Mevla görelim neyler
Neylerse güzel eyler”

(Kabaklı 2008: 174)

Gönlün özne konumunda kullanımına örnek olarak verebileceğimiz Nedim'in söyleminde de Türkçenin şiirden sesini duyuran yine *gönül* sözcüğüdür:

“Sürmeli gözlü güzel gözlü gazâlan anda
Zer kemerli belî hançerli cüvânan anda
Bâhusûs aradığım serv-i hırâmân anda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâd'a”

(Aksan 2005: 130)

Menemenli-zâde Mehmed Tâhir'in gazelinden aldığımız beyitte de yine göz *gönül* birlikteliği karşımıza çıkar:

“Görmemişken seni gönlüm ne kadar râhat idi
Bir tecellî ile aldın dilin ârâmını sen”

(Aktaş 1996: 321)

Bütün bu eserler/söylemler incelendiğinde görülmektedir ki *gönül*, bize ait ama bizden öte bir benlik gibi bir kavram değeri kazanmıştır.

Bu bağlamda Karacaoğlan'ın da şiirlerinde gönülle yol aldığı görülmektedir, onun şiirleri de gönülce olarak nitelendirilebilir:

“Karac’oğlan der ki devrânım döndü

Gönlüm yücedeydi engine indi
Seherin yelleri, şafağın bendi!
Hanı usul boylu sunam, gelmedi.”

(Kabaklı 2008: 155)

“Dinle sana bir nasihat edeyim
Hatırdan gönülden geçici olma
Yiğidin başına bir iş gelirse
Onu yad ellere açıcı olma”

(Kabaklı 2008: 169)

Halk şiirinde de sıkça kullanılan *gönül* kavramı, her şairin gönlünden mutlaka söze dökülmüştür. Karacaoğlan gönlüyle bakarken; Karapapak Türkçesinin en önemli temsilcisi olan Âşık Şenlik, gönül diliyle yalvarır Allah’a:

“Ey İrabbim bu dünyada namerdi şad eyleme
Merdî gözden cüda salıf gönülden yad eyleme
Möhübbetli müminneri sahra öz penahında
Mahşer günü mücrim edif galbini od eyleme”

(Alptekin ve Coşkun 2006: 104)

Türk şiirinde önemli bir yere sahip olan Yahya Kemal'in de şiirinde *gönül*, önemli bir yer tutar. Şair, *Rindlerin Akşamı*'nda, gönlünü kendinden öteye koymuş ve hüznünü gönlüyle paylaşmıştır:

“Dönülmez akşamın ufkundayız, Vakit çok geç!
Bu son fasıldır ey ömrüm, nasıl geçersen geç!
Cihâna bir daha gelmek hayâl edilse bile,
Avunmak istemeyiz böyle bir tesellîyle.
Geniş kanatları boşlukta simsiyah açılan
Ve arkasında güneş doğmayan o büyük kapıdan
Geçince başlayacak bitmeyen sükûnlu gece.
Gurûba karşı bu son bahçelerde, keyfince,
Ya şevk içinde harâb ol, ya aşk içinde gönül!
Ya lâle açmalıdır göğsümüzde yâhud gül.”

(Aktaş 1996: 580)

Faruk Nafiz Çamlıbel, *Çoban Çeşmesi* adlı şiirinde *eski sevdaları* anlatırken yine gönülce/ gönlünce seslenir:

“Gönlünü Şîrin’in aşkı sarınca,
Yol almış hayatın ufuklarınca;
O hızla dağları Ferhad yarınca,
Başlamış akmağa çoban çeşmesi...”

(Aktaş 2016: 519)

Şiir dilinin kendine özgülüğü içerisinde hüznün kavramı, şiirlerin en temel söylemlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Hüznün yaşandığı/duyulduğu mekân olarak da *gönül*, şiirlerde sıkça yer alır:

“Safâ geldin evime تنها vakit
Be hey mübarek hüznün
Boyun borcum
Gönül harcum
Şiir burcum Merhaba”

(Şimşek 2008: 7)

Şiirin dünyasında hüzne kavuşmak da olumlu anlam boyutuna geçer. Gönülü vuslatın hüznüne bulayan şairin dilince “Olmazlara gönül yormaktır işim” (Şimşek 2008: 8) söylemi, yaşamın bir mısralık özetine dönüşür.

Türkçenin en kendine özgü söylemi olan türküler, tüm zamanlarda Türkün gönül teline dokunmuş, türkü dünyası içerisinde gönül türküleri, ayrı bir kavram alanı oluşturmuştur. “Gönül dağı yağmur yağmur boran olunca/ Akar can özümden sel gizli gizli..” diyen Neşet Ertaş’ın dünyasında *gönül*, yine özel bir yere sahiptir. Gönül yakan, gönül aldatan sevdalar, hep türkülerle yakılmış, ezgiye bürünüp söze dökülmüştür. Türkülerde/ Türkün sözünde gönülle çok değerli söylemler oluşturulmuştur. Bu noktada türkülerde *gönül*, yârin de cefanın da aşkın da ötesine geçen bir konumdur. Çünkü aşkı aşk yapan, sevdayı sevda yapan, sevgiliyi yâr yapan hep *gönül* olmuştur.

“Ey Allaha korkan kuldan utanmaz/ Gönül defterinden sildin mi beni” sözlerinin anlam derinliği, Türkçenin söyleyiş gücünün kanıtı niteliğindedir. *Gönül defteri* bağdaştırması, hiçbir dilde tam olarak karşılığı olmayan bir değere sahiptir. Türkülerde bu duygu ve düşünce dünyasının güzelliği, gönülle dile dökülmüş, Türkçeyi adeta bir gönül deryasına dönüştürmüştür.

Türkülerde karşımıza çıkan bu durum, şarkılar için de geçerlidir. Aşağıdaki şarkıda da *gönül* sözcüğü, sıkça yinelenir ve söylem, başka bir sözcükle oluşturulamayacak bir ezgiye bürünür:

“Seninle doğan güldür bu gönül ah bu gönül şarkıları
Dilimdeki bülbüldür bu gönül ah bu gönül şarkıları
Dolu sevgi tasında gönül bir gençlik masasında
İkimiz arasında bu gönül ah bu gönül şarkıları”

(Söz: Ramazan Gökalp Arkin; Beste: Safiye Ayla)

Sonuç

Türkçenin anlam dünyasında özel değer yüklenen bir gösterge olan *gönül*, türkülerde, hikmetlerde, dualarda, şiirlerde, romanlarda, öykülerde kısacası sözün dünyasında her alanda, her söylemde sıkça kullanılmıştır. Bu bakımdan *gönül*, Türkçenin olduğu her yerde var olan bir gösterge niteliği taşımaktadır. Kavram alanına bakıldığında, *gönül* sözcüğünün Türkçede duygusal kavramlaştırmaya en uygun sözcüklerin başında geldiği, en çok duygu değeri taşıyan bağdaştırma ve birleşik fiillerin bu sözcükle oluşturulduğu sonucuna ulaşılmaktadır:

Gönül almak, gönül vermek, gönül görmek, gönül kırmak, gönül eylemek, gönül yapmak, gönül avutmak, gönülden geçmek, gönüllü olmak, gönül bağlamak, gönül çekmek, gönül dağlamak, gönül yıkmak, gönlü bulanmak, gönül yakmak, gönül eğlendirmek, gönül çalmak, gönlü tutulmak, gönlünü kaptırmak, gönlü elvermemek, gönül aldatmak, gönül koymak...

Gönül dağı, gönül bağı, gönül yarası, gönül sızısı, gönül avcısı, gönül bahçesi, gönül oyunu, gönül hikâyesi, gönül sesi, gönül gözü, gönül sözü, gönül dolusu, gönül temizliği, gönül rızası, gönül dostu, alçak gönüllü, gönül davası, gönül işi, gönül uğraşı, gönül borcu, gönül sayfası, gönül defteri, gönül kitabı, gönül hursuz, gönül çelen, gönül dili, gönül ülkesi, gönül şehri, gönül mülkü, gönüllerin sultanı, gönüllerin şahı, gönül salıncağı, gönül dostu, gönül adamı, gönül hoşluğu, gönül boşluğu...

Türkçede yüz yılların tecrübeleri, gönülle söze dökülmüş ve *gönül* sözcüğü birçok atasözünde kullanılmıştır: *Gönül seven, güzel olur, Gönül, umduğu yerden küser, Gözden düşen, gönülden de düşer, Her gönülde bir aslan yatar, Gönül, ferman dinlemez, Göz görmeyince gönül katlanır, Gözden irak, gönülden de irak* gibi.

Bütün bu kullanımlar göstermektedir ki Türk insanı, evreni diliyle biçimlendirirken onu tanımlamayı gözüyle, kavramlaştırmayı ise gönlüyle gerçekleştirmiştir. Ayrıca *gönül* sözcüğünün Türkçede yabancılaşma eğilimini karşıtlayan bir benliğinin olduğu da görülmektedir. *Gönül*, Türkçenin tarihi boyunca zaman zaman görülen sözcükte yabancılaşma eğilimine her dönemde karşı bir duruş gerçekleştirmiş ve varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmiştir.

Göstergeler, sadece dış dünyadaki nesnelere, olgulara değil, insanın duygu/düşün dünyasındaki yani iç dünyasındaki kavramları da işaretler. Dilin dünyası, insanı kuşatan bu iç ve dış dünyanın adlandırılması/anlamlandırılmasıyla gerçekleşir. Birey, sadece maddi olanı yani gözüyle gördüğünü değil, hissettiğini de yani gönül gözüyle gördüğünü de adlandırır. Türkçenin/Türklerin duygu/düşün dünyasının dışı vurumu olarak karşımıza çıkan gönülle ilgili bütün bu söz varlığı, *gönül* sözcüğünün kavram alanının genişliğiyle yani ona yüklenen değerle ilintilidir. Denilebilir ki Türkçe, var olduğu günden bugüne sözün sınırsız dünyasında bir gönül deryasına dönüşmüştür. Kullanım değeri gitgide artan bir gösterge niteliği taşıyan *gönül* sözcüğüne ait kullanım alanının genişliği, Türkçenin gönül dünyasının zenginliği ile açıklanabilir.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan. (2005). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, Doğan. (2009). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aktaş, Şerif. (1996). *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi*. Ankara: Akçağ.
- Alptekin, A. Berat, Coşkun, M. Nizameddin. (2006). *Çıldırılı Âşık Şenlik Divanı (Hayatı, Şiirleri, Atışmaları ve Hikâyeleri)*. Ankara: Çıldır Belediyesi Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti. (haz). (2006). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Atalay, Besim. (haz). (2013). *Divanü Lûgat-it Türk*. Ankara: TDK.
- Banarlı, Nihad Sâmî. (2004). *Türkçenin Sırları*. 20. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Bayraktar, Nesrin. (2017). *Dil Bilimi*. 5. Baskı, Ankara: Nobel.
- Bice, Hayati. (2010). (haz). *Hoca Ahmed Yesevi Divanı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Börekçi, Muhsine. (2009). “Dil-Edebiyat İlişkisi Bağlamında Arif Nihat Asya'nın Türkçesi: Destanca, Divanca ve Hakanca. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 25, 27-39.
- Çakan, Ayşegül. (haz). (2016). *Atebetü'l-Hakayık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- Ercilasun, A. Bican, Akkoyunlu, Ziyat. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't Türk Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin*. Ankara: TDK.
- Ergin, Muharrem. (2012). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (2016). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Ankara: TDK.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (2008). *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: İnkılap.
- Gökyay, Orhan Şaik. (2006). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Kabaklı, Ahmet. (2008). *Şiir İncelemeleri*. 4. Baskı. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Özçelik, Sadettin. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin / Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Rifat, Mehmet. (2005). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları (1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler)*, 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Soykan, Ömer Naci. (2006). *Wittgenstein Yaşamı Felsefesi Yapıtları*. İstanbul: MTV Yayınları.
- Şimşek Tacettin, (2008). *Eylülce*, Gümüşhane: Suna Yayınları.
- <http://www.tdk.gov.tr> (27.02.2018).